9. Корф С.А. Административная юстиция в России. Т. 2. Санкт-Петербург : Типография Тренке и Фюсно, 1910. 507 с.
10. Елистратов А.И. Основные начала административного права. Москва : Изд. Г.А. Лемана, 1914. 333 с.
11. Сперанский М.М. План государственного преобразования гр. М.М. Сперанского (Введение к уложению государственных законов 1809 г.). Москва : Издание «Русской мысли», 1905. С. 284.
12. Лазаревский Н.И. Губернские присутствия смешанного состава. *Право*. 1903. № 23. С. 15–67.
13. Палиенко Н.И. Сущность административной юстиции и основные черты ее организации в европейских государствах. Пробная лекция магистранта Н. Палиенка, чтения 5 ноября 1898 г. *Университетские известия*. Год 38, № 12 декабрь. Киев : Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1898. С. 1–14.
14. Иванова А.Ю. Інститут адміністративної юстиції в Україні в контексті праць М.І. Палієнка. *Поняття та категорії юридичної науки*. С. 29–34.

УДК 347.961.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.2>

ГАМЗАТОВА Ю.М.

МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

MECHANISM OF PERFORMANCE OF NOTARIAL ACTIVITY AS AN OBJECT OF KNOWLEDGE: HISTORY OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT

У роботі автором здійснено аналіз історії становлення доктринального вивчення механізму здійснення нотаріальної діяльності. Встановлено витoki світоглядного розуміння нотаріату і механізму його діяльності. Наголошено на тому, що нині доктринальне вивчення нотаріату в юридичній науці представлене значною кількістю наукових праць. Водночас механізм здійснення нотаріальної діяльності як проблематика історико-правового плану має епізодичний характер дослідження в юридичній науці. Здебільшого вона розкрита у наукових працях, які стосуються конкретних завдань, що має виконувати нотаріат; проблем, які відображені в історії становлення нотаріату як явища функціонального плану; проблематики перспектив розвитку нотаріальної діяльності, що зумовлені конкретним функціональним призначенням, яке покладається на суб'єктів нотаріальної діяльності.

Пізнання механізму здійснення нотаріальної діяльності структуровано на два рівні:

1) світоглядний рівень пізнання, який заснований на загальних засадах мислення та відображає загальне сприйняття дослідником явищ реальності, у межах яких механізм здійснення нотаріальної діяльності розглядається як особливий феномен, який існує в суспільстві, забезпечує посвідчення конкретних фактів і є елементом системи явищ реальності;

2) науковий рівень пізнання, який розкриває механізм здійснення нотаріальної діяльності як явища правового плану, що має наукознавчий характер, результатом вивчення якого є система науково обґрунтованих інформаційних знань про правові властивості нотаріату та його функціонального призначення.

Обґрунтовано, що науковий рівень пізнання механізму здійснення нотаріальної діяльності має професійний характер, його результати є науково обґрунтованими

та складають історіографічний аспект наукового дослідження. З огляду на широкий спектр наукових праць, присвячених проблемам нотаріату, їх розпорошений і досить непослідовний характер здійснення, узагальнено стан наукового пізнання механізму здійснення нотаріальної діяльності шляхом обґрунтування комплексу критеріїв узагальнення та виокремлення напрямів наукового дослідження.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріальна діяльність, функції нотаріату, механізм здійснення нотаріальної діяльності, юридична діяльність, юридична практика.*

The author analyzes the history of the formation of the doctrinal study of the mechanism of notarial activity. The origins of the worldview understanding of the notary and the mechanism of its activity are established. It is emphasized that today the doctrinal study of notary in jurisprudence is represented by a significant number of scientific works. At the same time, the mechanism of notarial activity as an issue of historical and legal plan has a sporadic nature of research in legal science, mainly disclosed in scientific papers relating to specific tasks to be performed by the notary; problems that are reflected in the history of the notary as a phenomenon of the functional plan; issues of prospects for the development of notarial activities, due to the specific functional purpose, which is entrusted to the subjects of notarial activities, etc.

Knowledge of the mechanism of notarial activity is structured on two levels:

1) worldview level of knowledge, which is based on general principles of thinking and reflects the general perception of the researcher of the phenomena of reality, within which the mechanism of notarial activity is considered as a special phenomenon that exists in society, provides evidence of specific facts and is an element of reality;

2) scientific level of knowledge, which reveals the mechanism of notarial activity as a phenomenon of the legal plan, which has a scientific nature, the result of which is a system of scientifically sound information about the legal properties of notaries and its functional purpose.

It is substantiated that the scientific level of knowledge of the mechanism of notarial activity has a professional character, its results are scientifically substantiated and constitute the historiographical aspect of scientific research. Given the wide range of scientific papers on the problems of notary, their scattered and rather inconsistent nature of implementation, the state of scientific knowledge of the mechanism of notarial activity is generalized by substantiating a set of criteria for generalization and selection of research areas.

Key words: *notary, notarial activity, functions of notary, mechanism of notarial activity, legal activity, legal practice.*

Вступ. Ноаріальна діяльність – явище, що має глибокі історичні коріння. Воно бере свій початок ще з часів античності та оформлюється як самостійний вид юридичної діяльності у Стародавньому Римі у вигляді правового інституту табеліону, який забезпечував виготовлення за плату для сторін необхідних письмових документів, а також здійснення засвідчення змісту і справжності документів. Крім того, у Стародавньому Римі виникає і інститут табулярію, на який покладалася функції здійснення реєстраційної та архівної діяльності [1, с. 223–224].

Саме з античних часів відбувається і розвиток нотаріату, що зумовлює і зародження світоглядних і наукових уявлень як про нотаріат загалом, так і про окремі його аспекти зокрема (функціональне призначення, поняття, процесуальність здійснення, зміст нотаріату). Зазначеним зумовлюється і наявність широкого кола світоглядних і наукових поглядів на питання сутності, поняття, змісту, механізму здійснення нотаріальної діяльності.

Проблематика механізму здійснення нотаріальної діяльності має складний характер. Вона знаходить своє осмислення як на світоглядному рівні, так і на рівні конкретних наукових досліджень. У контексті юриспруденції питання механізму здійснення нотаріальної діяльності виступають в якості окремого самостійного теоретико-правового і практичного аспекту нотаріату, що вивчається в рамках наукового пізнання нотаріату як зі сторони теоретико-історичних юридичних наук, так і зі сторони галузевих і спеціально-юридичних наук.

Результати такого наукового пізнання механізму здійснення нотаріальної діяльності відображають відповідні методологічні рівні наукового осмислення досліджуваного питання мають

важливе значення як із точки зору теорії нотаріальної діяльності, так і з точки зору її практики. Це пояснюється тим, що:

– по-перше, функціональне призначення нотаріату потребує свого наукового осмислення та може бути вивчене як явище соціального плану, тобто як таке, що функціонує в межах соціуму та здійснює відповідний вплив на розвиток суспільства;

– по-друге, механізм здійснення нотаріальної діяльності у наукознавчому плані становить підвищений науковий інтерес як зі сторони представників юридичних наук, так і зі сторони інших суспільних наук. Результатом здійснення такого дослідження має стати система наукознавчої інформації, яка стосується закономірностей механізму здійснення нотаріальної діяльності;

– по-третє, механізм здійснення нотаріальної діяльності має як теоретичний аспект, так і практичний, що передбачає необхідність поєднання наукових досліджень з реаліями практики функціонування нотаріату, що забезпечить ефективність взаємодії наукової та практичної аспектів досліджуваного питання.

Постановка завдання. Варто підкреслити, що всесторонність наукового дослідження механізму здійснення нотаріальної діяльності та достовірність отриманих результатів безпосередньо залежить від аналізу історії становлення доктринального вивчення механізму здійснення нотаріальної діяльності. Тому завданням цієї роботи буде встановлення витоків світоглядного розуміння нотаріату і механізму його діяльності, визначення динаміки розвитку наукових досліджень нотаріату, встановлення поточного стану наукової розробки проблематики механізму функціонування нотаріату.

Результати дослідження. Історіографія пізнання нотаріату представлена значною кількістю праць мислителів, вчених і державних діячів, які досліджували або проблематику нотаріату загалом, або тих явищ чи процесів, які пов'язані з нотаріатом і нотаріальною діяльністю. Тому і проблематика механізму здійснення нотаріальної діяльності розкривається в літературі як безпосередньо в межах вивчення проблем нотаріату, так і як окремий аспект, який досліджується в межах вивчення інших суміжних явищ і процесів. Такий стан історіографії пізнання зумовлений кількома факторами:

– по-перше, складністю предмету пізнання, що виявляється у наявності різноманітних аспектів, які мають як світоглядний, так і наукознавчий характер;

– по-друге, наявністю світоглядного і наукового рівнів пізнання нотаріату та нотаріальної діяльності як соціального феномену;

– по-третє, динамікою розвитку нотаріату, що має соціально зумовлений характер та залежить від рівня розвитку суспільства і його потреб;

– по-четверте, природою нотаріальної діяльності, яка має приватно-публічний характер і таке співвідношення не є сталим, а існує і розвивається на конкуренційних засадах.

Історіографія дослідження механізму здійснення нотаріальної діяльності представлена досить широким спектром робіт, які вивчають у цілому нотаріат і нотаріальну діяльність. Це зумовлено тим, що механізм здійснення нотаріальної діяльності береться за основу для розкриття певних аспектів нотаріату та нотаріальної діяльності. Саме багатоаспектність нотаріату та нотаріальної діяльності зумовила специфіку результатів вивчення, аналізу та обґрунтування відповідних висновків, які стосуються механізму здійснення нотаріальної діяльності. Тому можемо говорити про те, що механізм здійснення нотаріальної діяльності розкривається у науковій літературі як безпосередньо, де вивчається предметно, так і опосередковано, через вивчення тих або інших аспектів нотаріату та нотаріальної діяльності, чи суміжних явищ і процесів.

Основу світоглядного розуміння механізму здійснення нотаріальної діяльності становлять погляди мислителів минулого, які у своїх роботах зазначають про наявність інститутів квазі-нотаріального характеру в сучасному їх розумінні, які утворювалися й розвивалися в конкретний історичний період. Насамперед слід звернути увагу на погляди античних мислителів, у яких нотаріат безпосередньо не згадується, водночас зазначається про наявність особливої сфери діяльності, що пов'язана з діловодством, зберіганням документації, посвідчувальною роботою. У цьому випадку ми можемо говорити про погляди Платона, який зазначає про наявність інституту діловодства у державі в особі уповноважених осіб, що забезпечують письмове закріплення тих або інших юридичних фактів, які існували на відповідний історичний момент [2, с. 278]. Аристотель у своїх поглядах наголошує на тому, що важливим елементом державно-владної діяльності є діяльність, яка стосується забезпечення публічних інтересів і саме такі інтереси пов'язані з вчиненням конкретних юридично значимих дій. Такі дії вчиняються й особами, які забезпечують закріплення, документальне оформлення відповідних юридичних прав [3, с. 44–46].

Безумовно, вагомий внесок у зародження світоглядного уявлення про механізм здійснення нотаріальної діяльності зробили римські юристи. Взагалі можемо говорити про те, що саме у Стародавньому Римі зароджуються інститути квазінотаріату («табеліону» та «табуляції»), які забезпечували:

- по-перше, документальне підтвердження конкретних фактів;
- по-друге, фіксували конкретні юридичні докази;
- по-третє, становили систему приватних установ, інститутів, які забезпечували юридично-значиму діяльність, тобто поєднували в собі як приватний, так і публічний елементи.

У своїх поглядах Ульпіан наголошував на тому, що саме табеліони мали право складати документи, які мали приватно-правовий характер, наділялися статусом доказу або набували виконавчої сили, яка була необхідна для публічного акту [4, с. 67–69]. Цицерон вказував на те, що конкретні особи, які визнавалися як публічні писарі, мали займатися складанням актів – тобто здійснювати документально-проектну діяльність. У змісті цих актів вони мали право посвідчувати конкретні факти щодо усиновлення, заповіту, договору тощо. Ці акти набували доказової сили лише в тому випадку, коли вони офіційно були зареєстровані й могли бути використані під час здійснення судочинства для вирішення тих або інших спорів [5, с. 118–119]. Папініан згадує табеліонів як таких, що функціонують поруч із іншими юристами, повіреними або адвокатами. Їхні функції полягали у забезпеченні посвідчення конкретних подій, фактів, підписів, факту життя людини. У результаті цей приватноправовий акт набував відповідної юридичної сили та міг бути використаний у процесі доказування тих або інших обставин [6, с. 220–223].

Важливу роль у становленні світоглядного бачення нотаріату мав період Середньовіччя. Інститут нотаріату згадується у працях середньовічних юристів, які наголошували на необхідності запозичення основ римського права та його адаптації до потреб середньовічного суспільства. Також згадується інститут табеліонів, який мав становити основу нотаріальної діяльності, яка здійснювалася як з боку церкви (так званий церковний нотаріат), так і приватними особами, який мав світський характер, здійснювався на професійній основі. Документи, що ними посвідчувалися, отримували відповідну доказову силу [7]. У подальшому світоглядне розуміння нотаріату набуває все меншого відображення в поглядах мислителів і філософів, оскільки воно має вже більш практичний професійний характер і поділяється на два типи: латинський та англосаксонський (англо-американський) типи.

Іншим найбільшим блоком досліджень, які стосуються механізму здійснення нотаріальної діяльності, є наукові погляди, про які ми будемо говорити далі. Окреме місце займають класичні наукові роботи, які вивчають проблематику нотаріату і нотаріальної діяльності, в межах яких розкриваються і аспекти його функціонального призначення. Кількість цих робіт досить значна, що дозволяє здійснити їх структурування. Насамперед слід звернути увагу, що проблематика механізму здійснення нотаріальної діяльності як безпосередньо, так і опосередковано розкривається в межах як юридичних наук, так і інших неюридичних суспільних наук. Крім того, проблематика механізму здійснення нотаріальної діяльності має не лише суто юридичний характер, але і загально соціальний, що знайшло своє відображення в межах неюридичних наукових досліджень.

Так, в межах економічних наук досліджуються питання фінансування нотаріальної діяльності як економічної основи її функціонування [8], особливості вивчаються питання страхування професійної діяльності нотаріуса [9]. В межах науки соціології окремі питання функціонування нотаріату досліджуються в аспекті розуміння нотаріату як особливого фактору регулювання соціальних відносин [10]. Особливий інтерес викликає робота А.Б. Абилової, яка зробила спробу дослідити соціальні функції нотаріату в сучасних умовах розвитку суспільства [11].

Досить комплексно питання нотаріату та його функціонального призначення розроблені вченими радянського періоду. В їхніх працях розуміння механізму здійснення нотаріальної діяльності розкрито в контексті тогочасної ідеології, що передбачає пріоритет соціалістичної власності, її охорони і захисту, забезпечення соціалістичної законності та правопорядку. В межах загального вивчення нотаріату СРСР окремо механізму здійснення нотаріальної діяльності розкрито у працях М.І. Авдєнко та М.А. Кабакової, які охарактеризували питання основних напрямів діяльності нотаріату, змісту такої діяльності та місця нотаріату в системі суб'єктів юридичної діяльності та органів державної влади [12, с. 63].

Загалом питання нотаріату, в тому числі і механізму здійснення нотаріальної діяльності, розкриті у праці М.Г. Авдюкова, який зазначає, що за своїм призначенням нотаріат в СРСР забезпечує охорону соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян, державних установ,

підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та громадських організацій, а також зміцнення соціалістичної законності та правопорядку [13, с. 32]. Проте мову про окремі функції нотаріату вчений не веде.

Аналогічну позицію займають і М.І. Бондарев та Е.Б. Ейдінова, наголошуючи на державницькій природі нотаріату та його спрямованості на забезпечення пріоритетних інтересів держави [14, с. 8–9]. Вагомий внесок у розвиток доктрини нотаріату зробила Л.Ф. Лесницька. У своїх наукових працях вчена розглянула питання якості механізму здійснення нотаріальної діяльності та зробила спробу виокремити систему недоліків нотаріальних дій, які вчиняються нотаріусами та іншими суб'єктами, які наділені нотаріальними функціями. Вчена окремо наголошує на правоохоронній і правозахисній функціях, розкриває їхній зміст та аналізує практику функціонування нотаріату в контексті недоліків реалізації вказаних функцій [15, с. 67]. Згодом вона видала навчальну літературу, в якій характеризувала нотаріат як самостійний правовий інститут, що займає своє місце в системі механізму держави. Характеристика функцій нотаріату нею надається з позиції реалізації функцій механізму держави [16, с. 30].

У сучасній юридичній літературі питання нотаріату та його функціонального призначення здебільшого розкриваються в межах науки цивільного права. На переконання П.П. Глущенко, механізм здійснення нотаріальної діяльності є таким, що характеризує основи нотаріальної діяльності. Вчений наголошує, що нотаріат у своїй діяльності засновується на подвійній природі – приватно-публічній, тому і здійснення нотаріальної діяльності має відбуватися на засадах поєднання приватних і публічних інтересів. В таких умовах функції нотаріату виступають конкретними напрямками збалансування приватних і публічних інтересів [17, с. 118]. У межах науки цивільного права функції нотаріату також розкриваються з позиції цивільно-правової охорони прав та інтересів суб'єктів цивільного права. Зокрема, такими функціями є реєстрація юридичних фактів, підтвердження достовірності документів, недопущення порушень вимог закону [18, с. 328].

Зазначений перелік підходів до характеристики механізму здійснення нотаріальної діяльності можливо було б продовжувати. Проте вони мають авторський характер та засновані на доктринальному уявленні про той або інший аспект цивільного права. Однак загалом вказані підходи надають змогу встановити, що розуміння механізму здійснення нотаріальної діяльності має досить епізодичний характер дослідження, є дискусійними за своїм змістом і відображає особливості нотаріальної діяльності.

Найбільший наукознавчий інтерес у контексті предмету цієї наукової роботи становлять наукові дослідження історико-правового характеру механізму здійснення нотаріальної діяльності. Історико-правові юридичні науки зробили суттєвий внесок у розвиток досліджуваної проблематики. Зокрема підготовлене досить широке коло праць, які вивчають питання історії зародження і розвитку нотаріату [19; 20]. Досить поширеними є праці з вивчення окремих питань в рамках проблематики історії механізму здійснення нотаріальної діяльності. Такі праці стосуються територіальних особливостей механізму здійснення нотаріальної діяльності [21; 22], особливих часових проміжків його становлення та функціонування [23], особливих історичних подій, які відбувалися в процесі розбудови системи нотаріату та є знаковими у розвитку нотаріату [24].

Висновки. Підбиваючи підсумки здійсненого аналізу доктринальних поглядів розуміння природи та сутності нотаріату, його функціонального призначення, вважаємо, що доктринальне розуміння механізму здійснення нотаріальної діяльності:

- має досить розпорошений характер, оскільки проблематика механізму здійснення нотаріальної діяльності не виокремлена остаточно як предмет наукового дослідження, проте аналіз окремих аспектів функцій нотаріату здійснюється більшістю вчених, розкриваючи особливості здійснення нотаріальної діяльності та забезпечення належного рівня розвитку суспільства загалом;
- закладене в основу розуміння нотаріату та нотаріальної діяльності виступає методологічною основою пізнання інших понять і категорій юридичної науки, які стосуються нотаріату та нотаріальної діяльності, що забезпечує цілісність наукового вчення про нотаріат;
- має міждисциплінарний характер, оскільки результати наукового дослідження представлені у роботах представників як суспільних наук, так і безпосередньо в юридичних наукових працях. Крім того, в межах юридичних наук проблематика механізму здійснення нотаріальної діяльності розкривається вченими в галузі теорії права, історії права, науковцями галузевих наук, особливо наук цивільного, сімейного, земельного права.

Список використаних джерел:

1. Гай Институции / Пер. с латинского Ф. Дадынского; под ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. М. : Юрист, 1997. 368 с.
2. Платон Держава / Переклад з давньогрецької та коментарі Д. Коваль. К. : Основи, 2000. 355 с.
3. Аристотель. Політика / Пер. з давньогрец. О. Кислюк. К. : Основи, 2000. 238 с.
4. Новицкий И.Б. Римское право. Изд. 6-е, стереотипное. М. : Юрист, 1997. 245 с.
5. Цицерон. Диалоги: О государстве. О законах / пер. В.О. Горенштейна, прим. И.Н. Веселовского и В.О. Горенштейна, ст. С.Л. Утченко; отв. ред. С.Л. Утченко. (Серия «Литературные памятники»). М. : Наука, 1966. 224 с.
6. Римское частное право : Учебник / под ред. Р.А. Курбанова. М. : Проспект, 2015. 312 с.
7. Любохинець Л.С. Історія політичних та економічних вчень : навч. посібник / Л.С. Любохинець, В.М. Шавкун, Л.М. Бабич. К. : Центр учбової літератури, 2013. 293 с.
8. Щербинин А.А. Финансовое обеспечение нотариальной деятельности в Российской Федерации : дис. канд. экономич. наук: 08.00.10. Саратов, 2010. 168 с.
9. Дмитриева Е.В. Совершенствование взаимного страхования профессиональной ответственности нотариусов России : дис. канд. эконом. наук: 08.00.10. М., 2010. 179 с.
10. Афанасьева Н.В. Нотариальная деятельность как фактор регулирования социальных отношений : дис. канд. социолог. наук: 22.00.08. М., 2008. 198 с.
11. Абилова А.Б. Социальные функции нотариата в современных условиях : дис. канд. социолог. наук: 22.00.04. М., 2006. 188 с.
12. Авдеенко Н.И. Нотариат в СССР : учеб. пособие. Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. 143 с.
13. Авдюков М.Г. Нотариат в СССР. М. : Юридическая литература, 1974. 167 с.
14. Бондарев Н.И. Советский государственный нотариат / Н.И. Бондарев, Э.Б. Эйдинова. М. : Юридическая литература, 1973. 64 с.
15. Лесницкая Л.Ф. Совершение нотариальных действий исполкомами местных советов. М. : Юридическая литература, 1977. 110 с.
16. Нотариат в СССР : учебник / Р.И. Виноградова, Д.Х. Гольская, Л.Ф. Лесницкая; Под ред.: Л.Ф. Лесницкой. М. : Юрид. лит., 1985. 160 с.
17. Глущенко П.П. Основы нотариальной деятельности / П.П. Глущенко, А.М. Седов. СПб : Изд-во Михайлова В.А., 2001. 367 с.
18. Гражданское право : учебник для вузов / Н.Г. Валеева; под общ. ред. Т.И. Илларионовой и др. М. : Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 453 с.
19. Ляпидевский Н.П. Исторія нотаріата. М. : Въ Университетской типографіи (Катков и Ко), на Страстномъ бульваре, 1875. Т. 1. 257 с.
20. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Л., 2005. 210 с.
21. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. К. : Вид-во Акад. Наук УРСР, 1959. 532 с.
22. Кальницький М. Як зароджувався київський нотаріат // *Нотаріат для Вас*. 2000. № 1. С. 31–32.
23. Ehrlich E. Die juristische Logick / 2. Aufl. Tuebingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1925. 335 p.
24. Кочерьянц Р.Г. Возникновение, развитие и сущность советского государственного нотариата : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 1973. 17 с.